

УДК 371.3:811.512.154

DOI 10.58649/1694-8033-2024-4(120)-67-70

МЫРЗАНАЕВА М.К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
МЫРЗАНАЕВА М.К.
КНУ имени Ж. Баласагына
MYRZANAIEVA M.K.
KNU named after J. Balasagyn

ORCID: 0009-00017732-2222

SPIN-код: 8895-3829

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНДА ДИДАКТИКАЛЫК ТЕКСТТИН КОЛДОНУЛУШУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКОГО ТЕКСТА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

USE OF DIDACTIC TEXT IN HIGHER EDUCATION

Кыскача мүнөздөмө: Макалада жогорку окуу жайларында кыргыз тилин окутууда дидактикалык тексттин колдонулушу, анын мазмундук түзүмү каралды. Жаштарды турмуштагы көрүнүштөргө, коомдогу өзгөрүүлөргө мамилесин, көз карашын калыптандыруу, аларга туура багыт берүү көп тараптуу аракеттерди камтыйт. Ушул багытта да ЖОЖдордо кыргыз тилин окутууда студенттерге дидактикалык мааниде сунуш кылуучу жана талдоого алынуучу тексттердин маани-маңызы, концепциясы баалуу. Тексттерди окутуу аркылуу жаштарды тексттин мазмуну менен тааныштыруу аркылуу замандын талабына ылайык терең жана ар тараптуу билим алууга багыттоо орун алды. Ж.Баласагындын чыгармасынын дидактикалык актуалдуулугу белгиленди. Анын чыгармасынын айрым бөлүктөрүндөгү саптарын тексттик каражат катары сабакта колдонуу талданды.

Аннотация: В статье рассмотрено использование дидактического текста, его содержательная структура при преподавании кыргызского языка в высших учебных заведениях. Формирование у молодых людей отношения, взглядов на жизненные явления, изменения в обществе, их правильного направления предполагает многосторонние усилия. И в этом направлении при преподавании кыргызского языка в вузах ценны содержание, концепция текстов, которые предлагаются студентам в дидактическом смысле и анализируются. Посредством обучения текстам молодежь была направлена на получение глубоких и всесторонних знаний в соответствии с требованиями времени посредством ознакомления с содержанием текста. Отмечена дидактическая актуальность творчества Ж. Баласагына. Было проанализировано использование в классе строк из отдельных частей его работы в качестве текстовых средств.

Abstract: The article examines the use of the didactic text, its content structure, and the teaching of the Kyrgyz language in higher educational institutions. The formation of young people's attitudes, views on life phenomena, changes in society, and their correct direction presupposes multilateral efforts. And in this direction, when teaching the kyrgyz language in universities, the content and concept of texts that are offered to students in a didactic sense and analyzed are valuable. Through teaching texts, young people were directed to gain in-depth and comprehensive knowledge in accordance with the requirements of the time by familiarizing themselves with the content of the text. The didactic relevance of Zh.Balasagyn's work is noted. The use of strings from individual parts of his work in the classroom as text tools was analyzed.

Негизги сөздөр: жогорку окуу жайы; кыргыз тили; Жусуп Баласагын, окутуу; текст; билим.

Ключевые слова: высшее учебное заведение; кыргызский язык; преподавание; текст; образование.

Keywords: higher education institution; kyrgyz language; teaching; text; education.

Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин окутууда тексттер ар дайым колдонулуп келет. Текст аркылуу негизги маалымат берилет. Сабак динамикалуу процесс болгондуктан, белгилүү бир тексттер сабактын мазмунуна жана максатына баш ийет. Текстти сабак учурунда максаттуу колдонуу оң жыйынтыкты берерин белгилеген Жеңиш Чыманов “Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы” аттуу эмгегинде төмөндөгүдөй жазат: «Текст – кыргыз тилин окутуунун мазмундук негизги өзөгү. Ал сабак процессинде каражат, дидактикалык материал, үлгү, булак жана башка катары колдонулуучу универсалдуу жана окутуунун максатына жетүүдөгү негизги тилдик-кептик татаал бирдик. Текст кыргыз тили мугалиминин колундагы, эгер ыктуу алдын-ала ойлонуп колдонулса, ары таасирдүү, ары кызыктуу лингвистикалык, адабий-эстетикалык, адеп-ахлактык жана башка дидактикалык максаттарды ишке ашыруучу курал болуп саналат» [1, 157-б.]. Сабакта колдонулуучу тексттер сабактын темасына ылайык тандалынып алынат. Ал белгилүү мазмунга ээ болгондуктан, информацияны туюндуруп, таанып билүүнүн, талдоонун объектиси да болот.

Алдын ала пландаштырып, иштелген информацияны (биздин учурда текстти) угуучу, кабыл алуучу, өздөштүрүүчү жана кайтарым байланыш берүүчү – студент болот. Өз ара иштешүүдө сүйлөшүүнүн максатын, мазмунун, саясатын, пикир алышууда кызыкчылыкты, мамилени, сүйлөшүүнүн жүрүшүн, түзүлгөн шарт-кырдаалдын, жыйынтыктоонун ээси – окутуучу болот. Ал эми окутуучунун информацияны (биздин учурда текстти) туюндуруудагы максаты, кызыкчылыгы, мамилеси, студенттерге билим берүү, өркүндөтүүдө катышуусу, студенттин текстке карата кызыгуусун туудура алышы, турмушка позитивдүү көз карашын бекемдөөгө үлүш кошуусу жана конкреттүү темада түшүнүгүн жогорулатуу болгондуктан, текст менен иштөөдө студент менен окутуучунун бири-бирине таасир берүүсү күчтүү болот.

Информацияны алдын ала баалоо, координациялоо, максатка ылайыктоо, ЖОЖдордо кыргыз тилин окутуунун жумушчу окуу программасында каралат. Дегеле, бүтүндөй сабактын структурасы алдын-ала пландоодон турат. Тандалган тексттер окутулган адистикке, курска, жумушчу программанын темасына, мазмунуна ылайыкталат. Функционалдык багытта жана илимдин талабына жараша окутуучу текстти өстүрүүчүлүк багытта жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго, белгилүүдөн белгиздикке карата тандалганы оң. Ошол эле учурда сабакта кызыктуулук, пайдалуулук, өстүрүүчүлүк, улантуучулук жана жыйынтыктоо болушу эске алынат. Сабактын мазмундук түзүлүшүн толуктаган тексттер окуу планынын стандартына жана окутуунун принциптерине шайкеш келет. Жогорку окуу жайларында кесиптик кыргыз тили сабагында адистик тексттер менен иштөө кеңири практикаланат. Колдонулган ар бир адистик тексттердин лексико-семантикалык, функционалдык, таанытуучулук, пратикалык маани-максаты бар. Кыргыз тили сабагында дидактикалык маанидеги тексттерди колдонуу орду болот. Ал тексттердин бири катары Ж.Баласагындын "Кут алчу билим" чыгармасындагы билим жана таалим-тарбия темасындагы тексттерди алсак болот. Ойчул, даанышман акындын чыгармасындагы “Адам баласынын эң жакшы сапаттары – билим жана акыл” бөлүмүндө:

Билим берди – адамзат улуу болду.

Билим менен көп ачты сырдуу жолду.

Билим – байлык түгөнбөс, окуу – улук,

Адамда ушул эки артыкчылык.

Бул сөздүн тактыгына өтөм күбө,
Акылдан каалашыңча алгын үрө.

Окугандар акылдуу, улук болор,
Билимдүүгө түгөнбөс байлык конор [2, 26-б.].

Көркөм сөздүн күчүн балдар менен бирге талдап, бул саптардын маанисине шайкеш студенттер төмөнкү маанини туюнса болорун окутуучу түшүндүрө алат:

- Жалпы адамзаттын билим алып, аны колдоно алгандыгы бул анын башка жандыктардын өзгөчө болуп жаралганын;
- Билимдин аркасында адам баласы тарабынан тарыхта жана учурда чоң илимий-практикалык жетишкендиктер болуп жатканын;
- Билимдин негизинде индустриялык, технологиялык прогресстердин жаңылыктарына баарыбыз күбөбүз, бул өз кезегинде илим-билимдин баалуулугун көрсөтүп жатат;
- Белгилүү кесипке ээ болуу үчүн студент терең билим алуу маанилүү экендиги;
- Ошондой эле билим алуу бүгүнкү күндө гана эмес баардык учурда баалуу болуп келгендиги, жана ар бир инсан окуп билим алса жана аны колдоно алса, алар акылдуу да, бактылуу да боло аларын даанышман акын XI кылымда өз чыгармасында жазып кеткендиги.

Аудиторияда олтурган студенттерден бул саптардан дагы кандай маанини түшүнгөнүн, кошумча ой-пикирин суроо да максаттуу. Себеби азыр жаштар интернеттин аркылуу ар тараптуу маалыматтарга ээ болгондуктан, тексттин маанисине байланыштуу өз көз караштары айтышат. Алардын пикирин угуу жана жыйынтыктоо менен окутуучу сабакта билим алууга убактысын жетишерлик бөлүү керектигине мотивациялайт. Окуу, билим алуунун актуалдуулугу жөнүндө студенттер мектептен тааныш, бул тема алар үчүн жаңылык эмес. Бирок адам өмүр бою өзү менен иштейт, ал билимин, тажрыйбасын толуктап, байытып отуруусу кажет. Учурда оюн-зооктун түрлөрү көп, баалуу убакытты текке кетирип албоо маанилүү. Туура эмес жолдорго азгырылбай түз жүрүү, жаш кезинде акылмандык менен билим алуунун маанисин ойчул акын өз заманында айтканы менен, бул саптар азыр дагы жаштар үчүн таалим-тарбиялык мааниге ээ:

Билимдүү түйшүктөнүп ойлоп жүрөт,
Билимсиз –ой жүгүртпөй ойноп-күлөт.

Билим үчүн кол создум тынбай өзүм,
Сөздү сөзгө кынадым кошуп сезим [2, 101-б.].

Ж. Баласагынын түрк тилинде жазылган “Кут алчу билим” чыгармасын дидактикалык чыгарма десек туура болот. Анын мазмундук түзүлүшү өзгөчө структурада жалпы таалим-тарбиялык, билим берүүчүлүк нукта жазылган. Ойчул акын билим алуу, мамилелешүү, үй-бүлө куруу маселеринин маанилүүгүнө токтолуп, ар тараптуу турмуштук тарбия жөнүндө терең ой жүгүртөт. Автордун ар тараптуу билимге эгедер экени, бийик адептүүлүккө үндөп, философиялык акыл калчаганы, көрөгөчтүгү, таланты “Кут алчу билимдин” дидактикалык маанисин жогорулатат. Мына ушундай деңгээлдеги чыгарманы окуучулардын акылын, адептүүлүгүн өнүктүрүүгө кеңири каражат катары сабактарда чыгармачылык менен кеңири пайдалануу өзүнүн жемишин берет [3, 49-б.].

Сабакта акындын “Адам баласынын эң жакшы сапаттары – билим жана акыл” бөлүмүнөн тышкары тарбия, билим багытында “Окуу менен билимдин пайдасы”, “Жакшы иштин пайдасы”, “Насаат”, “Өмүрдүн максаты жөнүндө”, “Кут менен дөөлөт тууралуу”, “Тилдин асыл сапаттары жана пайда зыяны жөнүндө”, “Өзүнө берген насаат жөнүндө” аттуу тематикадагы бөлүмдөрүнөн үзүндүлөрдү пайдалансак болот. Айрым бөлүмдөрдөгү ыр саптарды студенттерге окуп чыгуу же жаттоо үчүн студенттин өз алдынча иштөөсү үчүн да тапшырма катары колдонсок болот. “Бул учурда тапшырма ар кандай эле өз

алдынча иштин өзөгү катары, бир жагынан өз алдынча таанып-билүү иш-аракетинин баштапкы түрткүсү катары чыкса, экинчи жагынан аудиториялык же аудиториядан тышкары сабактардын дидактикалык максаттарына ылайык, студенттин окуу ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир структурасын активдештирет” [4, 23-б.].

Жогоруда аталган ”Тилдин асыл сапаттары жана пайда зыяны жөнүндө” бөлүмдө тил жөнүндө мындай жазылат:

Илим менен билимге көпүрө тил,
Көкөлөткөн адамды тили деп бил.

Тил адамды бакытка бөлөп салат,
Тил адамды шорлотот, башын алат [3, 30-б.].

Билим тууралуу “Өзүнө берген насаат жөнүндө”:

Билим алсаң урмат-сый алып келет,
Билим сага – акыл-ой, кубат берет [3, 100-б.].

Бул сыяктуу тилге, билимге тиешелүү Ж. Баласагындын саптары катары азыр билим берүү мекемелеринде стенддерде кеңири пайдаланылат. Кыргызстандагы эң чоң жогорку окуу жайлардын бири – Кыргыз улуттук университети 2003-жылдан бери Ж. Баласагын ысымын алып жүрөт. Университетке бул ысымдын ыйгарылышы үчүн 10 жылдан ашык тынбай аракет кылган окумуштуу Кычкымбай Артыкбаев чыгарманын дидактикалык баалуулугу жөнүндө жазган эмгегинде төмөнкүчө белгилеген: “Төрт адамдын өз ара диалогу (суроо-жооптору), пикир алышуулары аркылуу автор коомдук турмуштун бардык көрүнүштөрүнүн өзгөчөлүктөрү: падышанын, увазирдин, аскер башчысынын, казына ээсинин, падыша кеңешчисинин, элчинин милдеттери тууралуу; илимпоздор, акындар, кол өнөрчүлөр, дарыгерлер, соодагерлер, дыйкандар, малчылар, сыяктуу ар түрдүү кесиптеги адамдардын өзгөчөлүктөрү жана аларга кандай мамиле кылуу керек экендиги тууралуу, билим алуу, таалим тарбия алуу, үйлөнүү, балдарды тарбиялоо, конокко чыкыруу, конокко баруунун этикасы өңдүү ар бир үй-бүлөгө керектүү жана баалуу көз караштарын айткан” [5, 21-22-бб.].

Дидактикалык, адистик ж.б. тексттерди окутуунун негизги каражаты катары колдонуу менен төмөндөгүлөргө жетишүүгө болот:

- тексттин маанисин түшүнүүгө, андагы информацияны өздөштүрүүгө;
- практикалык, өнүктүрүү, билим берүү, тарбиялык милдетти комплекстүү ишке ашырууга;
- окуу программасында берилген предмет-аралык байланышты интеграциялоого;
- студенттерди окууга, кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн: окуу, жазуу, сүйлөө, угууну комплекстүү ишке ашырууга;
- ой-жүгүртүү, таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүгө;
- окутуунун оң жүйөөсүн (мотивин) өнүктүрүүгө;
- кыргыз тилин пропагандалоого, китеп менен иштөөгө тартууга.

Ар бир топто кыргыз тили сабагын өтүүдө жалпы дидактикалык принциптер сакталат, окутуунун принциптерине ылайык текст менен иштөөнүн ийгилиги – анын методикалык жактан туура тандалышы менен шартталат [6, 76-б.].

ЖОЖдордо кыргыз тилин окутууда, сабак өтүүдө көргөзмөлүү-демонстрациялык метод, ситуациялуу-машыктыруучу метод, кептик чыгармачылыкты стимулдоо методу активдүү колдонулат. Азыркы учурда окутуунун жаңы технологиялары, жаңычыл инновациялык ыкмалар, алдыңкы методдорду, интерактивдүү методду ыгы менен колдоно студенттердин сабакка болгон кызыгуусун жандандырууда [7, 17-б.]. Бул методдор колдонулган сабактарда тексттер менен иштөө да актуалдуу. Сабактарда текст менен иштөөнүн бирден-бир ийгилиги – анын методикалык жактан туура тандалып, уюшулушу менен шартталат.

Колдонулган адабияттар

1. Чыманов Ж.А. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. – Бишкек: Турар, 2009, 488-б.
2. Баласагын Жусуп. Куттуу билим. Кыскартылган вариант / Байыркы түрк тилинен которгон Т.Козубеков; Түзүүчүлөр: Б.Түмөнбаев, Э.Сарыбаев. – Бишкек, 2015, 102-б.
3. Найманбаев М.Ж., Чоюнова А.Т., Акматова И.Н. Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” дастанында балдарга адамгерчилик сапаттарга үйрөтүү идеяларынын берилиши // ЖАМУнун Жарчысы, 2016, №2, 49-б.
4. Асипова Н.А., Баялиева А.С., Курманбек кызы Мира. Студенттердин өз алдынча иштерди аткаруудагы чыгармачылык маселесин калыптандуруунун психологиялык педагогикалык маселелери // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, 2024, №1, 23-б.
5. Артыкбаев К. Акыйкат сабагы. – Бишкек: Адабият, 1991, 21-22-бб.
6. Мырзанаева М.К. Кыргыз тилин окутууда иш кагаздарынын тексттери менен иштөө // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, 2012, Атайын чыгарылыш, 76-б.
7. Мырзанаева М.К. Кыргыз тилин окутууда иш кагаздарынын тексттери менен иштөө // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына, 2020, №3, 17-б.